

پیام باستان‌شناس

شاپا چاپی: ۲۰۰۸-۴۲۸۵

شاپا الکترونیکی: ۲۹۸۰-۹۸۸۶

دوره ۱۵، شماره ۲۹، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

گونه‌شناسی و تحلیل سکه‌های خراسن در موزه ایران باستان

بی‌تا سودایی^۱، ابوطالب مقسم^۲

۱ دانشیار، گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ورامین، ایران. نویسنده مسئول: bita.sodaei@iau.ac.ir

۲ دانشجوی دکتری تاریخ، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد نجف آباد، اصفهان، ایران.

اطلاعات مقاله:	چکیده
تاریخ‌ها:	خراسن یکی از شهرهای است که بنا بر اهداف تجاری، به فرمان اسکندر مقدونی در منطقه ارون‌درود تأسیس شده و تا سال ۱۲۷ ق.م توسط شاهان سلوکی اداره می‌شده است. در سال ۱۲۵ ق.م هوسپائوسین به عنوان یکی از حکام محلی با ضرب سکه اعلام خودمختاری کرده است. این شهر به علت موقعیت سوق‌الجیشی در تجارت آبی دارای اهمیت بسیاری بوده است. منابع تاریخی اطلاعات اندکی در مورد شاهان محلی خراسن به پژوهشگران می‌دهند. از این رو، بررسی مسکوکات برجای مانده از این شاهان همراه با متون تاریخی بهترین روش مطالعه آنها به شمار می‌رود. هدف از این پژوهش معرفی سکه‌های خراسن موجود در موزه ملی ایران و بررسی وقایع تاریخی و ضرب سکه‌های نقره و مسی توسط شاهان محلی خراسن است. این پژوهش به روش میدانی و اسنادی با رویکرد تاریخی انجام شده است. نتایج نشان می‌دهد که این سکه‌ها متعلق به شاهان هوسپائوسین، مهرداد دوم و شاهان خاندان آتامبلوس است. مطالعات تاریخی و سکه‌شناسی مشخص می‌کند که هوسپائوسین تا آتامبلوس ششم با مناطق عربی خلیج فارس مراودات تجاری داشته‌اند و از نظر سیاسی این حاکمان محلی نقش موازنه منفی در منطقه ایفا می‌کردند. از زمان پاکور دوم به بعد، اداره این منطقه به شاهزادگان پارتی سپرده شده و بدین طریق قدرت حاکمان محلی محدود گردیده است.
دریافت: ۱۴۰۲/۶/۱۳	
پذیرش: ۱۴۰۲/۷/۱۵	
واژگان کلیدی:	
سکه	
خراسن	
سلوکی	
شاهان محلی	
پارتی	

* استناد: سودایی، بی‌تا، مقسم، ابوطالب (۱۴۰۲). گونه‌شناسی و تحلیل سکه‌های خراسن در موزه ایران باستان. پیام باستان‌شناس، ۱۵ (۲۹)، ۱۱۵-۱۲۶.

DOI: 10.30495/peb.2023.1997951.1032

مقدمه

شهر اسکندر دجله که بعدها به خاراسن (خاراکس) معروف شده، طبق بررسی‌های هانسمن بین القرنه و اروندرود قرار داشته است (Hansman, 1984: 164). بر طبق منابع تاریخی، برای تأمین جمعیت این شهر، اسکندر از گروه سربازان مقدونی و جابجایی ساکنان شهر دورین به این منطقه استفاده کرده است (الصالحی، ۱۹۸۶: ۱۱-۵). مهم‌ترین هدف او، با توجه به موقعیت سوق‌الجیشی منطقه، ایجاد امنیت برای اقدامات بازرگانی و تجاری بوده، اما با مرگ زود هنگام اسکندر و شورش سردارانش بر سر جانشینی، به نظر می‌رسد که این شهر جدید نتوانسته اهمیت خود را بدست آورد و با به قدرت رسیدن سلوکوس اول در سال ۳۱۱-۳۱۲ ق.م و تأسیس شهر سلوکیه در بین‌النهرین در سال ۳۰۶ ق.م، این شهر اهمیت خود را از دست داده است (Newell, 1938: 8-10). از وضعیت شهر اسکندریه دجله از زمان سلوکوس اول تا آنتیوخوس سوم اطلاعی در دست نیست. با توجه به سیاست‌های سلوکوس اول و جانشینانش ظاهراً این منطقه تا زمان آنتیوخوس سوم بر اثر سیل و طغیان رودخانه روبه ویرانی نهاده است (عاشوری نژاد و غلامی، ۱۳۹۳: ۶۵-۵۷). آنتیوخوس سوم در سال ۲۲۳ ق.م حکومت بابل و ساتراپ‌نشین‌های علیا را به دست می‌گیرد (Assar, 2000: 5). اهداف اقتصادی آنتیوخوس سوم بر اساس اهداف و سیاست‌های اسکندر مقدونی بوده است. از این‌رو، یکی از اقدامات او بازسازی شهر سلوکیه دجله بوده و نام آن را به انطاکیه تغییر داده است. این شهر به عنوان یک مرکز تجاری زیر نظر شاه سلوکی آغاز به کار کرده است. از اقدامات دیگر آنتیوخوس سوم جهت بازسازی راه‌های تجاری آبی می‌توان به کانال‌کشی رودخانه کارون اشاره کرد که بدین وسیله یک راه آبی میان شوش و مناطق جنوبی خلیج فارس به وجود آورد. همچنین، با لایروبی آبراهه‌های متروکه بابل تا خلیج فارس مسیرهای مناسبی برای تردد کشتی‌های تجاری

فراهم کرده است (عاشوری نژاد و غلامی، ۱۳۹۳: ۶۰-۶۵) سکه‌های بدست آمده از آنتیوخوس سوم در فیلکه در منطقه کویت امروزی تأییدی بر این ادعا است (اقتداری، ۱۳۴۸: ۹۹۰-۹۹۱). بعد از مرگ آنتیوخوس سوم در سال ۱۸۷ ق.م تا ۱۳۹ ق.م که آنتیوخوس هفتم تصمیم به بازپس‌گیری ساتراپی‌های شرقی را گرفته، اطلاعات تاریخی در مورد این منطقه اندک است. در ۱۳۹ ق.م آنتیوخوس هفتم بعد از بازپس‌گیری بابل، هوسپائوسین را به عنوان حاکم انطاکیه معرفی کرده است. بنا بر متون تاریخی تا سال ۱۲۹ ق.م این شهر زیر نظر شاهان سلوکی اداره می‌شده است، تا این‌که در ۱۲۵ ق.م با از بین رفتن سلوکی‌ها در این منطقه و ضعف پارتی‌ها، هوسپائوسین اعلام خود مختاری کرده، نام شهر را به اسپاسینو خاراسن (خاراکس) تغییر داده و یک حکومت محلی و همزمان با شاهان پارت تأسیس کرده است که البته اطلاعات تاریخی در مورد این شاهان و ارتباط آنان با شاهان پارتی اندک است. هدف این پژوهش معرفی و گونه‌شناسی سکه‌های خاراسن موجود در موزه ملی ایران و معرفی شاهان محلی خاراسن بر طبق منابع تاریخی و سکه‌شناسی است. با توجه به کمبود منابع و جایگاه سوق‌الجیشی منطقه ضرورت ایجاد می‌کند که داده‌های باستان‌شناسی بدست آمده از این منطقه با اطلاعات تاریخی برای روشن شدن ارتباط این شاهان با شاهان پارتی مورد بررسی قرار گیرد. پرسش‌های پژوهش عبارتند از: (۱) مسکوکات موجود در موزه ملی ایران متعلق به کدامیک از شاهان خاراسن است؟ (۲) ارتباط حاکمان محلی خاراسن با شاهان پارتی چگونه بوده است؟

روش تحقیق

این پژوهش به روش میدانی و اسنادی با رویکرد تاریخی انجام شده است. در بخش میدانی، یازده سکه از شاهان خاراسن که در موزه ملی ایران نگهداری می‌شوند، مورد مطالعه قرار گرفته است که بر اساس کاتالوگ نول شناسایی و گونه‌شناسی شده‌اند. سپس، بر اساس منابع

تاریخی، به ارتباط شاهان محلی خاراسن با شاهان پارتی از دیدگاه تاریخی پرداخته شده است.

پیشینه پژوهش

با این‌که در منابع یونانی به خاراسن و خاراکس اشاره شده است ولی تا آغاز قرن نوزدهم این حکومت ناشناخته بود. در قرن هجدهم سکه‌های متنوعی در مجموعه‌های اروپایی وجود داشت که به اشتباه آن‌ها را به شاهان اشکانی، باختری و گاهی ارمنی نسبت می‌دادند، تا این‌که در سال ۱۸۱۱ میلادی ویسکونتی این سکه‌ها را به شاهان خاراسن نسبت داد و در واقع از این زمان مطالعات باستان‌شناسی و تاریخی خاراسن آغاز گردید (Potts, 1988: 138). سکه‌های خاراسن در بین‌النهرین از محوطه‌های بصره و تلو، در ایران از محوطه شوش و نیز از برخی مناطق عرب‌نشین خلیج فارس مانند فیلکه، اددور و گرهه بدست آمده است (Le Rider, 1959). هانسن در سال ۱۹۶۵ در جنوب عراق به بررسی پیمایشی پرداخت و محوطه منسوب به خاراسن (خاراکس) را شناسایی کرد ولی کاوش باستان‌شناسی در آن محوطه انجام نداد. نتایج بررسی هانسن نشان از کانالی در جنوب کرخه دارد که آب را به کانال متروک دیگری در نزدیکی دجله منتقل می‌کرده و در محل تلاقی این دو کانال، ساختار دوزنقه‌ای شکلی وجود داشته است. همچنین، مجموعه‌ای از دیوارهای آجری بدست آمده که احتمالاً متعلق به یک دژ بوده است. هانسن موقعیت شهر خاراسن (خاراکس) را بین دو شهر بصره و القرنه در شرق اروندرود معرفی کرده است (Hansman, 1984: 162). سلوود (۱۳۹۰) در مقاله «دولت‌های کوچک جنوب ایران» در کتاب تاریخ ایران کمبریج، به طور مختصر برخی از شاهان خاراسن را معرفی نموده است. محمدی‌فر و خونانی (۱۳۹۲) در مقاله «خاراسن و جایگاه سیاسی و تجاری آن در شاهنشاهی اشکانی» بیان کرده‌اند که حاکمان این منطقه ریشه بومی و فرهنگ سامی دارند و در نظر داشته‌اند از

طریق تسلط بر خلیج فارس ارتباط محکم‌تری بین روم و هند برقرار کنند. سعداوی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله «اعراب و شاهزاده‌نشین‌های عربی خاراسن در دولت اشکانی» به روابط بین ایرانیان و اعراب و نقش تجاری این شاهزاده‌ها پرداخته‌اند. افتخاری (۱۳۹۷) در کتاب «سکه‌شناسی شاهان خاراسن» به بررسی و شناخت سکه‌های حاکمان این دوره بر اساس منابع غیر فارسی پرداخته است. در این پژوهش، ابتدا به گونه‌شناسی سکه‌های حاکمان خاراسن موجود در موزه ملی ایران پرداخته شده است و سپس، بر اساس منابع تاریخی و سکه‌شناسی به ارتباط شاهان محلی خاراسن و شاهان پارت پرداخته می‌شود.

بحث و تحلیل

با مرگ مهرداد اول در سال ۱۳۲ ق.م فرهاد دوم جانشین پدرش شد که همزمان با حکومت آنتیوخوس هفتم (شاه سلوکی) است. آنتیوخوس هفتم در ۱۳۹ ق.م تصمیم به بازپس‌گیری ساتراپی‌های شرقی گرفت. او در این سال به بین‌النهرین حمله کرد و موفق به شکست پارتی‌ها و فتح بابل شد (Dąbrowa, 2018: 76; Shayegan, 2011: 128). او هوسپائوسین را به عنوان حاکم انطاکیه معرفی کرد. سپس، به دنبال سربازان پارتی وارد منطقه ماد شد (Nabel, 2017: 32). در جنگ بین فرهاد دوم و آنتیوخوس هفتم، فرهاد دوم توانست در سال ۱۲۹ ق.م با کمک مردم محلی بر آنتیوخوس هفتم پیروز شود و بدین ترتیب دوباره توانست بر بین‌النهرین مسلط گردد (Bing & Sievers, 1986: 125-135). فرهاد دوم، بعد از پیروزی بر آنتیوخوس هفتم حکومت بابل را به هیروس سپرد (بیوار، ۱۳۸۰: ۱۴۱) و خود به سوریه حمله کرد، اما با تهاجم سکاها در مرزهای شرقی روبرو گردید و از آنجایی که جنگ با سلوکی‌ها باعث ضعیف شدن ارتش پارت‌ها شده بود، او از اسیران جنگی یونانی برای نبرد با سکاها استفاده کرد ولی در ادامه جنگ، اسیران یونانی به ارتش سکاها پیوستند و این گونه پارتی‌ها شکست

خوردند و فرهاد دوم در ۱۲۷ ق.م کشته شد (Assar, 2003: 13).

بنا بر الواح بابلی، در ۱۲۷ ق.م هیروس (حاکم بین‌النهرین) به منطقه خاراسن حمله کرد ولی ارتش هوسپائوسین توانست او را شکست دهد و در ۱۲۶ ق.م برخی از نواحی بین‌النهرین مانند لارسا، اروک و بابل را تحت سیطره خود درآورد (Gregoratti, 2011: 209-230). با این حال، مدرکی بدست نیامده که هوسپائوسین در ضرابخانه سلوکی سکه ضرب کرده باشد. در الواح بابلی در این سال نام حاکم خاراسن بدون القاب سلطنتی آمده است (Assar, 2006: 22). هوسپائوسین از بی‌ثباتی در جنوب بین‌النهرین استفاده کرد و وارد عیلام شد و به ضرب سکه‌های برنزی به سبک سلوکی پرداخت.

یادداشت‌های تاریخی نشان می‌دهد که در سال ۱۲۵ ق.م جنگی بین هوسپائوسین و اردوان اول در گرفته که در نهایت هوسپائوسین پیروز شده است و بدین ترتیب او برای مدتی توانسته یک حکومت یکپارچه را در جنوب بین‌النهرین و شوش تأسیس کند. از سوی دیگر، در همین سال (۱۲۵ ق.م) اعلام خودمختاری کرده و نام انطاکیه را به اسپاسینو خاراسن (خاراکس) تغییر داده است. این نام از ترکیب نام شاه و نام آرامی کرخه گرفته شده است (سعداوی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱-۱۴). بدین ترتیب، حکومت محلی و مستقلی با هدف تجاری در منطقه شکل گرفته و اولین سکه‌های هوسپائوسین در سال ۱۲۵ ق.م در ضرابخانه خاراسن ضرب شده است (جدول ۱).

جدول ۱: سکه چهاردرهمی هوسپائوسین؛ موزه ملی ایران، شماره اموال ۱۰۶۸

وزن قطر	مشخصات پشت سکه	مشخصات روی سکه	تصویر سکه
وزن سکه: ۱۲/۹۰ گرم، و قطر آن ۲/۸ میلی‌متر	تصویر برهنه هرکول بر روی آمفالوس نشسته و گریزی را بر روی زانوی راستش نگه داشته است، در دو طرف تصویر به یونانی نوشته شاه هوسپائوسین [ΒΑΣΙΛΕΩΣ - ΥΣΠΑΟΣΙΝΟΥ]	تصویر نیمرخ شاه در حالی که به سمت راست نگاه می‌کند، بدون سبیل و ریش، با موی کوتاه و سربندی بر سر مشاهده می‌شود.	

ق.م ادامه داشته است، تا این که مهرداد دوم در ۱۲۱ ق.م، به حکومت رسید (مشکور، ۱۳۷۴: ۱۶۷-۱۶۸). از وقایع مهم زمان مهرداد دوم بازپس‌گیری بابل در بین‌النهرین است. بنابراین، در ۱۲۱ ق.م با هوسپائوسین وارد جنگ شده، او را شکست داده و برای اولین بار سکه‌های مسی با سبک و سیاق سکه‌های سلوکی در ضرابخانه خاراسن ضرب کرده است (جدول ۲) که نشان از پیروزی مهرداد دوم بر شاه خاراسن دارد (بیوار، ۱۳۸۰: ۱۴۲). با توجه به این که سرپوش شاه در این سکه شبیه به سرپوش مهرداد اول است، بسیاری این سکه را متعلق به مهرداد اول می‌دانند، ولی بنا بر منابع مکتوب، درگیری

هدف اصلی هوسپائوسین با توجه به موقعیت سوق‌الجیشی منطقه خاراسن، ایجاد یک توقفگاه یا بندر برای ایجاد تجارت و بازرگانی آبی بوده است. از این رو، در ضرب سکه از قواعد سکه‌های سلوکی استفاده کرده که موجب توازن پولی با همسایگان غربی و پیشرفت در حیات اقتصادی شده و بدین گونه به طور مستقل وارد مبادلات بازرگانی با مناطق عرب‌نشین و سوریه شده است.

سکه‌های بدست آمده از هوسپائوسین در شوش و فیلکه نشان از ارتباط تجاری خاراسن با این مناطق دارد (خسرزاده، ۱۳۹۱: ۶۵). ضرب این سکه‌ها تا سال ۱۲۱

اشتباه از آنجا ناشی می‌شود که مهرداد دوم در ابتدای سلطنت از سرپوش مهرداد اول استفاده می‌کرده است.

بین مهرداد دوم و هوسپائوسین رخ داده است. از این‌رو، این سکه متعلق به مهرداد دوم است (Newell, 1925).

جدول ۲: سکه مسی مهرداد دوم، موزه ملی ایران، شماره اموال ۱۷۰۱۹

وزن و قطر	مشخصات پشت سکه	مشخصات روی سکه	تصویر سکه
وزن سکه ۳/۴۷ گرم، و قطر آن ۱/۶ میلی‌متر	نماد کورتوکوبیا (شاخ فراوانی) مشاهده می‌شود.	تصویر نیم‌رخ شاه (مهرداد دوم) با سربندی بر سر مشاهده می‌گردد که سربند او شبیه سربند مهرداد اول است.	

دجله به سلوکیه متصل می‌شده و از آنجا به سوی شمال و الحضر امتداد می‌یافته و از سوی دیگر به مصب سند متصل می‌شده است (کالج، ۱۳۸۸: ۹۲-۹۴). بدین ترتیب، در این دوره تجارت آبی بین ایران، هند، عربستان، چین، و روم از این طریق برقرار می‌شده است (شپیمان، ۱۳۹۸: ۳۹۵).

بنا بر الواح بابلی، با مرگ مهرداد دوم در سال ۹۲ ق.م نزاع‌های درونی حاکمیت پارتی آغاز گردیده و تحرکات و درگیری‌های داخلی منجر به ضعف سیاسی قدرت مرکزی شده است. در این زمان، از هر سو یک نفر ادعای حکومت نموده است (Assar, 2001: 16-20). گودرز اول، به عنوان یکی از مدعیان حکومت، در سال ۹۱ ق.م وارد بین‌النهرین شده، حکومت بابل را بدست گرفته و توسط ضرابخانه سلوکی به ضرب چهار درهمی پرداخته است (Assar, 2003). از سوی دیگر، تیرابوس اول در سال ۹۵-۸۸ ق.م از دودمان هوسپائوسین در خاراسن به حکومت رسیده و به ضرب سکه پرداخته است. او بر خلاف سکه‌های پیشین خاراسن، در پشت سکه به جای نقش هرکول از تصویر نیکه استفاده کرده است (جدول ۳).

مهرداد دوم بعد از پیروزی بر خاراسن وارد بابل شده و در ضرابخانه سلوکی اقدام به ضرب سکه‌های چهاردرهمی کرده است. بدین ترتیب، مهرداد دوم توانست مناطق جنوبی را باز پس گیرد، ولی مدارک سکه‌شناسی نشان می‌دهد که در زمان مهرداد دوم در سال ۱۱۰ ق.م حاکم دیگر خاراسن به نام اپوداکرس به ضرب سکه‌های چهاردرهمی و برنزی اقدام کرده است. این حاکی است که با توجه به اهمیت خاراسن، مهرداد دوم به حاکمان این منطقه استقلال نسبی داده است تا بتوانند به فعالیت‌های دریایی و تجاری بپردازند (سلوود، ۱۳۹۰: ۴۱۳). از این دوره سرپوش حاکمان خاراسن بر روی سکه‌ها نیز مانند سکه‌های اولیه مهرداد دوم است که سرپوشی شبیه به سربند مهرداد اول بر سر دارند، ولی در هیچ‌کدام از سکه‌ها سرپوش حاکمان خاراسن با تیارا مشاهده نشده است. طبق مدارک سکه‌شناسی مهرداد دوم در سال ۱۰۹ ق.م سرپوش خود را به تیارا تغییر داده است و در پشت سکه از القاب شاه ارشک شاه شاهان استفاده کرده است (Selwood, 1880: 54). احتمالاً با قدرتمند شدن مهرداد دوم و در دست‌گیری راه‌های تجاری، ضرب سکه توسط حاکمان محلی در ضرابخانه خاراسن متوقف شده است. خاراسن از طریق رودخانه

جدول ۳: سکه برنزی تیرابوس، موزه ملی ایران، شماره اموال ۱۶۹۹۱۸

تصویر سکه	مشخصات روی سکه	مشخصات پشت سکه	وزن و قطر
	نیمرخ شاه (تیرابوس) با ریش کوتاه مشاهده می‌شود.	بانوی نیکه در مرکز صحنه ایستاده است و حلقه گلی در دست دارد، و نوشته شاه تیرابوس [ΒΑΣΙΛΕΩ ΤΙΡΑ]	وزن سکه ۳/۶۳ گرم، و قطر ۱/۸ میلیمتر

ضرب این سکه نشان می‌دهد که تیرابوس از ضعف پارتی‌ها استفاده کرده و توانسته در یک اقدام نظامی پیروزی بدست بیاورد. از این‌رو، به ضرب سکه‌های متفاوت از سکه‌های رایج خاراسن دست می‌زند (سلوود، ۱۳۹۰: ۴۱۳). این می‌تواند تأیید کند که از سال ۱۰۹ ق.م تا ۹۱ ق.م مهرداد دوم فعالیت حاکمان خاراسن را متوقف کرده و اجازه فعالیت‌های اقتصادی به آنها نداده است. با مرگ مهرداد دوم و نا آرامی‌های بوجود آمده در بین اشراف‌زادگان پارتی، حاکم خاراسن از این فرصت استفاده کرده و سکه‌های جدید ضرب کرده است. بدین ترتیب، نا آرامی‌ها و نزاع‌های داخلی پارتی‌ها به تیرابوس و شاهان بعدی خاراسن اجازه داده تا ارتباطات اقتصادی و تجاری خود را با مناطق عرب نشین خلیج فارس از سر گیرند. شاه بعدی خاراسن، آتامبلوس اول نام دارد که با

حکومت ارد دوم (۳۸-۵۵ ق.م) هم‌زمان بوده است. ارد دوم هنگامی به حکومت رسید که رومی‌ها، آسیای صغیر و قسمت‌هایی از بین‌النهرین را تصرف کرده بودند. بنابراین، ارد دوم تصمیم گرفته تا با رومی‌ها وارد جنگ شود. مهم‌ترین اتفاق سیاسی زمان ارد دوم، جنگ حران، بین روم و ایران است. این جنگ با کشته شدن کراسوس (سردار رومی) توسط سورنا، به پیروزی پارتی‌ها بر رومی‌ها می‌انجامد. نتایج این پیروزی برای شاه پارتی عبارت بود از بدست آوردن اراضی بین‌النهرین تا حدود فرات و تعیین مرز ثابت بین ایران و روم. همچنین، ارمنستان دست‌نشانده ایران گردید (مشکور، ۱۳۷۴: ۲۳۱-۲۲۵). با بررسی سکه‌های آتامبلوس اول، سرپوش شاه با سرپوش ارد دوم شباهت دارد (جدول ۴).

جدول ۴: سکه چهاردرهمی آتامبلوس اول، موزه ملی ایران، شماره اموال ۱۰۶۹

تصویر سکه	مشخصات روی سکه	مشخصات پشت سکه	وزن و قطر
	تصویر حاکم (اتامبلو) با دیهیمی بر سر با ریش و سبیل به سمت راست مشاهده می‌شود.	هرکول نشسته بر آقالوس در حالی که گریزی را بالای زانو گرفته است، القاب عبارت است از شاه آتامبلوس، منجی، نیکوکار [ΒΑΣΙΛΕΩ[Σ] / ATTAMBHΛ[OY] - ΣΩΤΗΡΟ[Σ] / KAI EYEP[ΓΕΤΟΥ]	وزن سکه ۱۲/۳۴، و قطر آن ۲/۹ میلیمتر

حاکم بعدی آتامبلوس دوم (ق.م ۱۸-۸ م) نام دارد که حکومتش همزمان با حکومت فرهاد چهارم و فرهاد پنجم است. تصویر آتامبلوس از نظر ظاهری شبیه به شاه پارتی است (جدول ۵). او سکه‌های چهاردرهمی، یک درهمی و برنزی ضرب کرده است. وزن سکه‌ها در این دوره افزایش یافته است.

می‌توان احتمال داد که شاه پارتی برای جلوگیری از آشوب و رفتارهای سرکش حاکم خاراسن، اجازه ضرب سکه را به او داده است و از آنجایی که سبک سکه‌ها از سکه‌های ارد دوم پیروی می‌کند، به عنوان سکه‌های محلی حاکم وابسته به شاه پارتی مطرح می‌گردند. سکه‌های این دوره از جنس نقره و پول رایج چهاردرهمی، یک درهمی و سکه برنزی است ولی از نظر وزنی عیار و وزن سکه‌ها کم می‌شود (افتخاری، ۱۳۹۷: ۷۷).

جدول ۵: سکه‌های چهاردرهمی آتامبلوس دوم، موزه ملی ایران، با شماره اموال ۲۳۳۵ و ۲۰۶۵

وزن و قطر	مشخصات پشت سکه	مشخصات روی سکه	تصویر سکه
وزن سکه ۱۵/۸۰، و قطر آن ۲/۴ میلیمتر	هرکول نشسته بر روی امفالوس در حالی که گریزی را بالای زانو گرفته است، القاب عبارت است از: شاه آتامبلوس، منجی؛ نیکوکار ΣΙΛΕΩΣΑΤΤΑΜΒΗΛΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΚΑΙ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ	نیمرخ شاه با سربندی شبیه به شاه پارتی، با سبیل و ریش نسبتاً کوتاه	
وزن سکه ۱۵/۲۰ و قطر آن ۲/۶ میلیمتر	هرکول نشسته بر روی امفالوس در حالی که گریزی را بالای زانو گرفته است، القاب عبارت است از: شاه آتامبلوس، منجی؛ نیکوکار ΑΣΙΛΕΩΣΑΤΤΑΜΒΗΛΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΚΑΙ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ	روی سکه سائیده شده است. نیمرخ شاه با سربندی شبیه به شاه پارتی، با سبیل و ریش نسبتاً کوتاه	

در این دوره در مسائل اقتصادی مستقل عمل می‌کردند، احتمالاً این تبادلات با توجه به مشکلات سیاسی و جنگ‌های بین پارتی‌ها و رومی‌ها زیر نظر شاه پارتی انجام نمی‌شده است. با بررسی سکه‌های آتامبلوس دوم در موزه ملی شاهد افزایش وزن چهاردرهمی‌ها هستیم که در عمان و جنوب عربستان بدست آمده‌اند و نشان از تجارت گسترده در این زمان دارند (Potts, 1988: 153).

شاه بعدی آتامبلوس سوم (۲۸-۴۴ م) است که با اردوان دوم همزمان بوده است. سکه‌های آتامبلوس سوم

ایزودوراکسی به دو شورش در زمان فرهاد (اوایل قرن اول میلادی) اشاره کرده و می‌گوید، تجارت و بازرگانی در این دوره از طریق کرمانیا و فارس با ملوک الطوائف میسن و خاراسن که در دهانه خلیج فارس واقع شده‌اند، انجام می‌شده است و در طول این مسیر ابریشم چین بین پامیر و خاراسن حمل شده و از آنجا کالاهای بازرگانی بوسیله کشتی‌ها، از راه دریا به سواحل شبه جزیره عرب منتقل شده و در نهایت این کالاها از راه بازار پترا به لوانت می‌رسیده است (ایزودوراکسی، ۱۳۹۰: ۳۲-۳۰). با توجه به این که سرزمین‌های جنوبی

(۶)، در این دوره، اغلب سکه‌های برنزی رایج بوده است (سلوود، ۱۳۹۰: ۴۱۴). لوریدر برای اولین بار این چهاردرهمی‌ها را معرفی کرده است (Potts, 1988: 38).

تداوم سکه‌های آتامبلوس دوم است، ولی مقدار نقره آن پائین آمده، وزن چهاردرهمی‌ها نیز کم شده و به تدریج، خلوص سکه‌های چهاردرهمی و یک درهمی کاهش یافته و سکه‌های یک درهمی کوچک شده‌اند، به گونه‌ای که به سختی نام و القاب بر روی آنها نقر می‌شده است (جدول

جدول ۶: سکه چهاردرهمی آتامبلوس سوم، موزه ملی ایران، شماره اموال ۴۳۸۴۲

تصویر سکه	مشخصات روی سکه	مشخصات پشت سکه	وزن و قطر
	نیمرخ شاه جوان با موهای مجعد در سه ردیف مشاهده می‌شود.	هرکول نشسته بر روی آمفالوس در حالی که گریزی را بالای زانو گرفته است، تصویر هرکول در این سکه نسبت به سکه‌های دیگر بی کیفیت است و به شکل خطی نشان داده شده است. القاب تیز نا خوانا نوشته شده‌اند و عبارتند از شاه آتامبلوس [BAC ATTAMBHKWTH(P, KAI)]	وزن سکه ۱۳/۴۲، و قطر آن ۲/۷ میلی‌متر

سمت رومی‌ها تمایل نشان داده است. آن‌ها احتمالاً پارتی‌ها را تهدیدی برای سرزمین و تجارتشان می‌دانستند و به همین دلیل، برای مقابله با آن‌ها با روم هم پیمان شدند. آتامبلوس در طی دوران حکومتش سکه‌های متنوعی را ضرب کرده و چهره او از جوانی تا پیری بر روی سکه‌ها به تصویر کشیده شده است (جدول ۷). همچنین، در این دوره با تهاجم ترابانوس به بین‌النهرین مواجه هستیم و پای رومی‌ها به خاراسن کشیده شده و حاکم خاراسن از فرستادگان رومی به گرمی استقبال کرده است (سلوود، ۱۳۹۰: ۴۱۵).

حاکم بعدی خاراسن آتامبلوس چهارم نام دارد که به بلاش اول همزمان بوده است. در این زمان، بلاش با مشکلات بسیاری روبرو بوده است. در سال ۵۷-۵۸ م جنگی بین پارتی‌ها و رومی‌ها در گرفته است. البته در ابتدا سعی شد تا با مذاکره مسائل حل و فصل گردد، ولی توفیقی حاصل نشد. در سال ۵۸ م رومی‌ها موفق شدند شهرهای ارمنستان را تسخیر کنند (دیاکونف، ۱۳۷۰: ۱۰۴-۱۰۳). آتامبلوس هم از درگیری‌های پیش آمده استفاده کرد و دست دوستی به رومی‌ها داد (سلوود، ۱۳۹۰: ۴۱۵). از آنجایی که بین پارتی‌ها و رومی‌ها درگیری و دشمنی وجود داشته، شاه خاراسن بیشتر به

جدول ۷: سکه‌های چهاردرهمی آتامبلوس چهارم، موزه ملی ایران.

وزن و قطر	مشخصات پشت سکه	مشخصات روی سکه	تصویر سکه
وزن: ۱۴/۴۳ گرم قطر: ۲/۶ میلیمتر	هرکول نشسته بر آمفالوس در حالی که گریزی را بالای زانو گرفته است، القاب عبارتند از شاه آتامبلوس، منجی؛ نیکوکار، ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΤΤΑΜΒΗΛΟΥ CΩΤΗΡΟΣ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ	نیمرخ شاه با سربندی شبیه به شاهان پارتی، با سبیل و ریش نسبتاً کوتاه، روبروی تصویر شاه نقش شاخه نخل مشاهده می‌شود.	 شماره اموال ۱۲۳
وزن: ۱۳/۵۱ گرم قطر: ۲/۶ میلیمتر	هرکول نشسته بر آمفالوس در حالی که گریزی را بالای زانو گرفته است، القاب عبارتند از شاه آتامبلوس، منجی؛ نیکوکار ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΤΤΑΜΒΗΛΟΥ CΩΤΗΡΟΣ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ	نیمرخ شاه با سربندی شبیه به شاهان پارتی، با سبیل و ریش نسبتاً کوتاه، مشاهده می‌شود.	 شماره اموال ۲/۱۲۱
وزن: ۱۲/۹۷ گرم قطر: ۲/۵ میلیمتر	هرکول نشسته بر آمفالوس در حالی که گریزی را بالای زانو گرفته است، القاب عبارتند از شاه آتامبلوس، منجی؛ نیکوکار ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΤΤΑΜΒΗΛΟΥ CΩΤΗΡΟΣ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ	نیمرخ شاه با سربندی شبیه به شاهان پارتی، با سبیل و ریش نسبتاً کوتاه، مشاهده می‌شود.	 شماره اموال ۱۲۱/۱
وزن: ۱۵/۷۲ گرم قطر: ۲/۵ میلیمتر	هرکول نشسته بر آمفالوس در حالی که گریزی را بالای زانو گرفته است، القاب عبارتند از شاه آتامبلوس، منجی؛ نیکوکار ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΤΤΑΜΒΗΛΟΥ CΩΤΗΡΟΣ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ	نیمرخ شاه با سربندی شبیه به شاهان پارتی، با سبیل و ریش نسبتاً کوتاه، مشاهده می‌شود.	 شماره اموال ۱۲۲

سکه‌های خاراسن مشاهده می‌شود. در این دوره، به تدریج خط آرامی در پشت سکه‌ها جایگزین خط یونانی می‌شود (سلوود، ۱۳۹۰: ۴۱۶). از زمان بلاش سوم برای تحکیم دولت پارتی تصمیم گرفته می‌شود که اداره حکومت‌های محلی را به اشراف‌زادگان پارتی بسپارند و بدین‌گونه دودمان‌های محلی از میان برداشته می‌شوند و افرادی از شاخه فرعی خاندان پارتی در خاراسن به حکومت می‌رسند. بدین ترتیب، در خاراسن حکومت از

بررسی‌ها نشان می‌دهد که سکه‌های آتامبلوس چهارم در بصره، فیلکه و اددور بدست آمده است (خسروزاده، ۱۳۹۵: ۲۷-۱). در این دوره بیشترین ارتباطات تجاری با سواحل عرب‌نشین خلیج فارس و بین‌النهرین برقرار بوده است. تا زمان پاکور دوم، حاکمان محلی خاراسن به طور مستقل به ضرب سکه می‌پرداختند، ولی از سال ۱۳۱ م با دخالت دربار اشکانی، پاکور دوم فرزندش مهرداد را به حکومت خاراسن منصوب کرد و اولین تغییرات در

نتیجه‌گیری

مطالعه یازده سکه موجود در موزه ملی ایران نشان می‌دهد که آن‌ها متعلق به شاهان خاندان هوسپائوسین و خاندان آتامبلوس هستند که بین سال‌های ۱۲۵ ق.م تا ۱۳۱ م ضرب شده‌اند. بررسی منابع تاریخی و داده‌های سکه‌شناسی نشان می‌دهد که تا قبل از سال ۱۲۵ ق.م برای اهداف تجاری، خاراسن توسط شاهان سلوکی اداره می‌شده، ولی با شکست آنتیوخوس هفتم در جنگ با فرهاد دوم، هوسپائوسین که حاکم دست‌نشانده شاهان سلوکی بوده، ادعای خودمختاری کرده، به ضرب سکه پرداخته و با مناطق جنوبی خلیج فارس وارد تجارت شده است. او تا سال ۱۲۱ ق.م به ضرب سکه می‌پرداخته است. مهرداد دوم در اوایل حکومتش به شاهان محلی خاراسن اجازه ضرب سکه را داده است، ولی با به قدرت رسیدن مهرداد دوم در ۱۰۹ ق.م و در دست گرفتن راه‌های تجاری، تا سال ۹۵ ق.م شاهد وقعه‌ای در ضرب سکه‌های خاراسن هستیم که نشان می‌دهد، مهرداد دوم آگاهانه از ضرب سکه در خاراسن ممانعت به عمل آورده است. بعد از مهرداد دوم تا زمان پاکور دوم، شاهان محلی خاراسن از درگیری‌های شاهان پارتی استفاده کرده و به ضرب سکه و تجارت با مناطق جنوب خلیج فارس پرداخته‌اند. در این دوره، سکه‌های خاراسن در بین‌النهرین گزارش نشده است. در زمان آتامبلوس چهارم و پنجم، با تصرف بین‌النهرین توسط رومیها، این حاکمان دست دوستی به رومی‌ها داده و در این دوره با بین‌النهرین نیز ارتباط تجاری برقرار نموده‌اند. در زمان پاکور دوم حکومت محلی خاراسن تحت سیطره پارتی‌ها در آمد و شاهزادگان پارتی مدیریت این شهر را به دست گرفتند. در این دوره، فقط سکه مسی ضرب می‌شده که به سکه‌های خاندان مگا معروف است و تجارت آبی زیر نظر شاهان پارتی انجام می‌شده است.

دودمان آتامبلوس گرفته می‌شود و دودمان آرتاباز پارتی به حکومت می‌رسند (دیاکونف، ۱۳۷۰: ۱۰۰). در انتها شاهد به قدرت رسیدن خاندان مگا هستیم. سکه‌های ضرب شده توسط این شاهان از جنس مس و فاقد نام شاه است. در برخی موارد، نام شاه به خط آرامی نوشته شده است. از مشخصات سکه‌ها، روی سکه تصویر حاکم با سرپوش شاه پارتی مشاهده می‌شود و پشت سکه تصویر ولیعهد نقر گردیده که با خط آرامی نوشته شده است: مگا پسر شاه آتامبلوس. این نشان می‌دهد که از این دوره شاهان پارتی توانسته‌اند خاراسن را زیر نفوذ خود در بیاورند. در انتها، بررسی سکه‌های بدست آمده از شاهان خاراسن در مناطق پیرامون خلیج فارس نشان می‌دهد که در جزیره فیلکه سکه‌های متعلق به هوسپائوسین، آتامبلوس اول، آتامبلوس دوم و آتامبلوس چهارم بدست آمده است. همچنین، در کاوش‌های اددور در سواحل جنوبی خلیج فارس سکه‌های آتامبلوس دوم، آتامبلوس چهارم، و آتامبلوس ششم گزارش شده است. در بین‌النهرین سکه‌های بدست آمده متعلق به شاهان آتامبلوس چهارم، اورابزس و مگا هستند (خسروزاده، ۱۳۹۳: ۲۷-۱، ۱۳۹۵: ۲۰۲) که نشان می‌دهند، با توجه به این‌که بین‌النهرین توسط شاهان پارتی اداره می‌شده، در زمان خودمختاری و استقلال نسبی شاهان خاراسن (خاندان هوسپائوسین و آتامبلوس)، آنها بیشتر با مناطق جنوبی خلیج فارس در تجارت بوده‌اند و تجارت با منطقه بین‌النهرین در زمان آتامبلوس چهارم (زمانی که بین‌النهرین در تصرف رومی‌ها بوده) رواج یافته است. از سوی دیگر، از زمان پاکور دوم به بعد که خاراسن زیر نظر شاهزاده‌های پارتی اداره می‌شده، با بین‌النهرین وارد تجارت شده است. در اصل شاهان خاراسن در منطقه نقش موازنه منفی را ایفا می‌کردند و اهداف تجاری آنان با شاهان پارتی همسو نبوده است.

سپاسگزاری

نویسندگان بر خود لازم می‌دانند که از همکاری مسئول محترم کابین سکه در موزه ملی ایران تشکر نمایند.

منابع

سعداوی، عادل، جمالی، محمد کریم، محمود آبادی، علی اصغر، بهزاد معینی، سام (۱۳۹۵). اعراب و شاهزاده‌نشین عربی خاراسن در دولت اشکانیان. فصلنامه پژوهش‌های تاریخی، ۴ (۳۲)، ۱-۱۴.

شپیمان، کلاوس (۱۳۹۸)، مبانی تاریخ پارتیان، ترجمه هوشنگ صادقی، تهران، فروزان روز.

سلوود، دیوید (۱۳۹۰). حکومت‌های کوچک در جنوب ایران، تاریخ ایران کمبریج، ترجمه احسان یارشاطر، جلد ۳، تهران: امیرکبیر.

عاشوری نژاد، عباس، حیدری، غلام (۱۳۹۳). خلیج فارس در زمان سلوکیان و اشکانیان. مطالعات خلیج فارس، ۱ (۲)، ۵-۶۸.

کالج، مالکوم (۱۳۸۸). پارتیان، ترجمه مسعود رجب نیا. تهران: انتشارات سحر.

محمدی فر، یعقوب، خونانی، علیرضا (۱۳۹۲). خاراسن و جایگاه سیاسی و تجاری آن در شاهنشاهی اشکانی، مطالعات تاریخ فرهنگی، پژوهش نامه ی انجمن ایرانی تاریخ، ۴ (۱۶)، ۱۱۵-۱۲۱.

مشکور، محمد جواد (۱۳۷۴). جغرافیای تاریخی ایران باستان. تهران: دنیای کتاب.

Assar, G.R.F. (2000). Recent Studies in Parthian History Part I, *The Celator*, 14 (12) 1-25.

Assar, G.R.F (2001). Recent Studies in Parthian History: Part III, *The Celator*, 15 (2), 17-2.

Assar, G.R.F. (2003). Parthin Calendars at Babylon and Seleucia on the Tigris. *Iran*, 41(1), 171-191.

Assar, G.R.F. (2006). A revised Parthian Chronology of period 91-50 B.C. *Partica*, 11(8), 1-54.

Bing, D., Sievers, J. (1986). Antiochus, *Encyclopaedia Iranica*, 2(2), 125-135.

Dabrowa, E. (2018). Arsacid Dynastic Marriages. *Electrum*. 25, 73-83.

الصالحی، واثق اسماعیل (۱۹۸۶). نشوء و تطور مملکة میسان، *دراسة تاریخیة و أثریة*، ۱۵ (۳)، ۵-۱۷.

افتخاری، یوسف (۱۳۹۷). سکه‌شناسی شاهان خاراسن. تهران: نشر پازینه.

اقتداری، احمد (۱۳۴۸). آثار شهرهای باستانی سواحل و جزایر خلیج فارس و دریای عمان. تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.

ایزودور خاراکسی (۱۳۹۰). ایستگاه‌های پارتی، ترجمه فیروز حسن عزیز، تهران، گنجینه هنر.

بیوار، دیوید (۱۳۸۰). تاریخ سیاسی ایران در دوره اشکانی، تاریخ ایران کمبریج، ج ۳، قسمت اول، گردآورنده احسان یارشاطر، ترجمه حسن انوشه، تهران، امیرکبیر.

دیاکونف، میخائیل (۱۳۷۰). اشکانیان، ترجمه کریم کشاورز. تهران: انتشارات پیام.

خسروزاده، علیرضا (۱۳۹۱). حضور پارتیان در مناطق جنوبی خلیج فارس (شرق و جنوب شرق شبه جزیره عربستان) بر اساس مدارک باستان‌شناختی بدست آمده از محوطه‌های پارتی سواحل جنوبی خلیج فارس. *مطالعات باستان‌شناسی*، ۴ (۲)، ۶۹-۸۱.

خسروزاده، علیرضا (۱۳۹۳). اددور بندرگاه بزرگ اشکانی در سواحل خلیج فارس، مجموعه مقالات دهمین همایش ملی علمی- پژوهشی خلیج فارس، ۲۰۷-۲۲۵.

خسروزاده، علیرضا (۱۳۹۵). باستان‌شناسی خلیج فارس در دوره اشکانی و ساسانی. تهران: سمت.

Publisher American Numismatic Society, New York.

Newell, E. T. (1938). *Coinage of the Eastern Seleucid Mints from Seleucus I to Antiochus III*, Numismatic Studies, Publisher American Numismatic Society, New York.

Potts, D. T. (1988). *Arabia and the Kingdom of Characene*, Published Museum Tusculanum Press.

Sellwood, D. (1980). *An introduction to coinage of Parthia*. London. English.

Shayegan, M. R. (2011). *Arsacids and Sasanians: Political Ideology in Post-Hellenistic and Late Antique Persia*. Cambridge University Press.

Gregoratti, L. (2011). A Parthia port on the Persian Gulf: Characene and its trade, *Anabasis Studia classica et Orientalia*, 2, 209-230.

Hansman, J. (1984). The Land of Meshan, *Iran*, 22, 161-166.

Le Rider, G. (1959). Monnaies De Characène, *Syria*, 36(3), 229-253.

Nabel, J. (2017). *The Seleucids Imprisoned: Arsacid-Roman Hostage Submission and Its Hellenistic Precedents*. In Schlude, Jason M., Rubin, Benjamin B. (eds.). *Arcasids, Romans, and Local Elites: Cross-Cultural Interactions of the Parthian Empire*, 25-50

Newell, E. T. (1925). *Mithradates of Parthia and Hyspaosines of Characene: A Numismatic Palimpsest*, Numismatic Notes and Monographs,

